

אגדות הש"ס שיעור מספר 16

אגדת ר' פנחס בן יאיר

א. האגדה

בסוגיה הראשונה במסכת חולין, שעוסקת בשאלה מי כשר לשחוט, מופיעה אגדה ארוכה יחסית, שמסופרת על ר' פנחס בן יאיר (רפ"י):

א¹

דרכי פנחס בן יאיר הוה קאזיל לפדיון שבויין, פגע ביה בגינאי נהרא. אמר ליה: גינאי, חלוק לי מימך ואעבור בך. אמר ליה: אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני, אתה ספק עושה ספק אי אתה עושה, אני ודאי עושה. אמר ליה: אם אי אתה חולק, גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם,

1 תרגום (והסבר):

א. שרפ"י היה הולך לפדיון שבויים, פגע בנהר גינאי, אמר לו: גינאי, חלוק לי מימך ואעבור בך. אמר לו: אתה הולך לעשות רצון קונך ואני הולך לעשות רצון קוני, אתה ספק עושה ספק אי אתה עושה, אני ודאי עושה. אמר לו: אם אי אתה חולק, גוזרני עליך שלא יעברו בך מים לעולם, חלק לו. היה אותו איש שהיה נושא חיטים לפסח, אמר לו: חלוק לו גם לזה, שבמצוה הוא עסוק. חלק לו. היה אותו נווד ערבי שהתלווה אליהם. אמר לו: חלוק לו גם לזה, שלא יאמר: כך עושים לבני לוי? חלק לו. אמר רב יוסף: כמה גדול האיש ממש ושישים ריבוא, שהרי שם פעם אחת (נחצה הים), וכאן שלוש פעמים. ושמו גם כאן פעם אחת (נחצה), ופשוט לא חזר עד שעבר השלישי? אלא כמשה ושישים ריבוא.

ב. נקלע לאותה אכסניה, נתנו לחמורו שעורים ולא אכל. חבטום, לא אכל. נקרום, לא אכל. אמר להם (ר' פנחס) שמא אינן מעושרות? עישרו אותם ואכל. אמר: עניה זו הולכת לעשות רצון קונה ואתם מאכילים אותה טבלים? והאם חייבת? והרי שנינו במשנה: הלוקח לזרע ולבהמה... פטור מהדמאי! שם הרי נאמר עליה, אמר ר' יוחנן: לא שנו אלא שלקח מתחלה לבהמה, אבל לקח מתחלה לאדם ונמלך עליהם לבהמה - חייב לעשר; וכפי ששנינו בברייתא: הלוקח פירות מן השוק לאכילה, ונמלך עליהם לבהמה - הרי זה לא יתן לא לפני בהמתו ולא לפני בהמת חברו אלא אם כן עישר.

ג. שמע רבי, יצא לקראתו, אמר לו: רצונך סעוד אצלי, אמר לו: כן. צהבו פניו של רבי (שמח). אמר לו: כמדומה אתה שמודר הנאה מישראל אני? ישראל קדושים הן, יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, וכתוב (משלי, פרק כ"ג, פסוק ו'): "אל תלחם [את] לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך", ואתה רוצה ויש לך, אבל כעת אני מסרב, מפני שאני טורח בדבר מצוה, כאשר אחזור אבוא אצלך. כשבא, קרה שנכנס בפתח שעמדו בו הפרדות הלבנות (של רבי, והן חיות מסוכנות). אמר: מלאך המות בביתו של זה ואני אסעוד אצלו? שמע רבי, יצא לקראתו, אמר לו: אמכור אותך. אמר לו (ויקרא, פרק י"ט, פסוק י"ד): "ולפני עור לא תתן מכשול". (אמר לו): אפקיר אותך. (אמר לו): אתה מרבה כך את הנזק. (אמר לו): אעקר אותך (וכך לא תהייה מסוכנות). אמר לו: יש צער בעלי חיים. (אמר לו): אהרוג אותך. (אמר לו): יש (איסור) בל תשחית (דברים, פרק כ', פסוק י"ט). הפציר בו (רבי) הרבה, גבה הר (והפריד) ביניהם. בכה רבי ואמר: מה בחייהן כך, במיתתן על אחת כמה וכמה...; ...אמר עלי על רפ"י: מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו, ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו.

חלק ליה. הוה ההוא גברא דהוה דארי חיטי לפיסחא, אמר ליה: חלוק ליה נמי להאי דבמצוה עסיק, חלק ליה. הוה ההוא טייעא דלווה בהדיהו, אמר ליה: חלוק ליה נמי להאי, דלא לימא: כך עושים לבני לוי? חלק ליה.

אמר² רב יוסף: כמה נפיש גברא ממשא ושתיין רבוון, דאילו התם חד זימנא, והכא תלתא זימנין. ודלמא הכא נמי חדא זימנא! אלא כמשה ושתיין רבוון.

ב

אקלע לההוא אושפיזא, רמו ליה שערי לחמריה לא אכל. חבטינהו לא אכל. נקרינהו לא אכל. אמר להו: דלמא לא מעשרן? עשרינהו ואכל, אמר: ענייה זו הולכת לעשות רצון קונה ואתם מאכילין אותה טבלים.

ומי מחייבא? והתנן: הלוקח לזרע ולבהמה, וקמח לעורות, ושמן לנר, ושמן לסוך בו את הכלים - פטור מהדמאי! התם הא אתמר עלה, אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא שלקח מתחלה לבהמה, אבל לקח מתחלה לאדם ונמלך עליהם לבהמה - חייב לעשר; והתניא: הלוקח פירות מן השוק לאכילה, ונמלך עליהן לבהמה - הרי זה לא יתן לא לפני בהמתו ולא לפני בהמת חברו אלא אם כן עישר.

ג

שמע רבי נפק לאפיה, אמר ליה: רצונך סעוד אצלי, אמר לו: הן. צהבו פניו של רבי, אמר לו: כמדומה אתה שמודר הנאה מישראל אני? ישראל קדושים הן, יש רוצה ואין לו ויש שיש לו ואינו רוצה, וכתוב (משלי, פרק כ"ג, פסוק ו'): "אל תלחם [את] לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו כי כמו שער בנפשו כן הוא אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך", ואתה רוצה ויש לך, מיהא השתא מסרהיבנא, דבמלתא דמצוה קא טרחנא, כי הדרנא אתינא עיילנא לגבך. כי אתא, איתרמי על בההוא פיתחא דהוה קיימין ביה כודנייתא חוורתא, אמר: מלאך המות בביתו של זה ואני אסעוד אצלו? שמע רבי נפק לאפיה, אמר ליה: מזבנינא להו, אמר ליה: (ויקרא, פרק י"ט, פסוק י"ד) "ולפני עור לא תתן מכשול". מפקרנא להו, מפתת היזקא. עקרנא להו, איכא צער בעלי חיים. קטילנא להו, איכא (דברים, פרק כ', פסוק י"ט) בל תשחית. הוה קא מבתש ביה טובא, גבה טורא בינייהו. בכה

2 כאן ובהמשך הזכחנו פנימה משפטים שהם למעשה מאמרים מוסגרים שדנים בנקודה מסוימת שעולה בסיפור, ואינם חלק מהסיפור עצמו, אלא קוטעים את רצף הסיפור.

רבי ואמר: מה בחייהן כך, במיתתן על אחת כמה וכמה...;

...אמרו עליו על רפ"י: מימיו לא בצע על פרוסה שאינה שלו, ומיום שעמד על דעתו לא נהנה מסעודת אביו:

(חולין ז' ע"א).

ב. מקורות מקבילים לאגדה

הסיפור בנוי משלושה חלקים, או מערכות, שכל אחת מתרחשת במקום אחר. שלוש המערכות יחד יוצרות רצף אחד, שהמסגרת שלו היא מסעו של ר' פנחס בן יאיר לפדיון שבויים, כאשר כל אחת מהמערכות מציגה אירוע או התמודדות שהוא פוגש בדרך. כבר בשלב זה, בהתבוננות ראשונית וכללית על הסיפור, ניתן לשאול מה מאחד את חלקיו השונים: האם מדובר רק ברצף של אירועים שהתרחשו במקרה לאורך מסע אחד, ולכן הם מתוארים יחד; או שמא ישנה תמה משותפת שמאחדת אותם בסיפור גם מבחינה רעיונית ולא רק מבחינה כרונולוגית?

שאלה זו מתחדדת מאד לאור המקבילות לחלקי הסיפור השונים, שניתן למצוא בתלמוד הירושלמי. בירושלמי במסכת דמאי (פרק א', הלכה ג', דף כ"ד עמוד ד') מופיעה שרשרת של שמונה אגדות על רפ"י. שלוש מתוכן מקבילות לחלקים השונים בסיפור בבבלי חולין:

³¹ חמרתיה דר' פנחס בן יאיר גבונה ליטסי בליליא. עבדת טמורה גבון תלתא יומין דלא טעמא כלום. בתר תלתא יומין איתמלכון מחזרתה למרה,

3 תרגום (והסבר):

1. חמורתו של רפ"י - גבונה ליטסים בלילה. (עשתה) נחבאה אצלם שלוש ימים שלא טעמה כלום. אחר שלושה ימים נמלכו להחזירה לבעליה. אמרו נחזירנה לבעליה שלא תמות אצלנו ותסריח את המערה. הוציאוה, הלכה ועמדה על שער בעליה והיתה נוערת. אמר להם פתחו לעלובה זו שיש לה שלושה ימים שלא אכלה כלום. פתחו לה והיא באה. אמר להם תנו לה משהו שתאכל. נתנו לפניה שעורים ולא רצתה לאכול. אמרו לו: רבי (היא) לא רוצה לאכול. אמר להם: מתוקנים הם? אמרו לו: כן. אמר להם: והרמתם דמאי? אמרו לו ולא כך לימדנו רבי: הלוקח לזרע, לבהמה, לקמח, לעורו, שמן לנר, שמן לסוך בו את הכלים - פטור מן הדמאי! אמר להם: מה נעשה לעלובה זו שהיא מחמירה על עצמה הרבה. והרימו דמאי ואכלה.

2. רפ"י היה הולך לבית הוועד, והיה גיניי (הנהר) גובר. אמר לו: גיניי מה אתה מונע אותי מבית הוועד? ונחצה לפניו ועבר. אמרו לו תלמידיו יכולים אנו לעבור? אמר להם: מי שיועד בעצמו שלא זילזל באדם מירושלם מימיו - יעבור ולא יינזק.

3. רבי רצה להחזיר את השמיטה. עלה רפ"י אצלו. אמר לו (רבי) מה עושה התבואה (מה מצב התבואה)? אמר לו עולשין יפות... וידע רבי שאין הוא מסכים עמו. אמר לו (רבי) האם יתן רבי דעתו לאכול איתנו משהו קטן היום? אמר לו כן. כשירד (לאכול איתם) ראה את הפרדות של רבי עומדות. אמר: את כל אלה היהודים זנים (מפרנסים)? אפשר שלא אראה סבר פניו מעכשיו. הלכו ואמרו לרבי. שלח רבי, רצה לפייסו. הגיעו (השליחים) לעירו. אמר (רפ"י): בני עירי קירבו אלי. ירדו בני העיר והקיפו אותו. אמרו להם: רבי רוצה לפייסו. עזבוהו (בני העיר) והלכו להם. אמר: בני שלי קירבו אלי. ירדה אש מן השמים והקיפה אותו. הלכו ואמרו לרבי. אמר: הואיל ולא זכינו להינות ממנו בעולם הזה נהנה ממנו בעולם הבא.

אמרין נישלחינה למרה דלא לימות לגבן ותיסרי מערתא. אפקונה, אזלת וקמת על תורעת דמרה שוריית מנהק'. אמ' לון פותחון להדא עליבתא דאית לה תלתא יומין דלא טעימת כלום. פתחון לה ועלת לה אמ' לון יהבון לה כלום תיכול. יהבון קומה שערין ולא בעית מיכול. אמרו לי' רבי לא בעית מיכול. אמר לון מתקנן אינון? אמרו ליה אין. אמר לון וארימיתון דמיין? אמרו לי' ולא כן אילפן ר' הלוקח לזרע לבהמה קמח לעורו שמן לנר שמן לסוך בו את הכלים פטור מן הדמאי? אמר לון מה ניעביד להדא עליבתא דהיא מחמרה על גרמה סגין. וארימון דמיין ואכלת.

2. רבי פנחס בן יאיר הוה אזיל לבית וועד והוה גיניי גביר. אמר ליה גיניי גיניי מה את מנע לי מן בית וועדה? ופלג קומי ועבר. אמרו ליה תלמידיו יכלין אנן עברין? אמר לון: מאן דידע בנפשיה דלא אקיל לבר נש מן ישראל מן יומי יעבור ולא מנכה.

3. רבי בעא מישרי שמיטתא. סלק רבי פנחס בן יאיר לגביה, אמ' ליה מה עיבוריא עבידין? אמר ליה עולשין יפות. מה עיבוריא עבידין? אמר ליה עולשין יפות. וידע רבי דלית הוא מסכמא עימיה. אמר ליה מישגח רבי מיכול עימן ציבחד פטל יומא דין? אמר לון אין. מי נחית חמא מולותא דרבי קיימין. אמר כל אילין יהודאי זנין איפשר דלא חמי סבר אפוי מן כדון? אזלון ואמרון לרבי. שלח רבי בעי מפייסתיה. מטון ביה גבי קרתיה. אמר בני קרתיה קורבין לי ונחתו בני קרתא ואקפון עלוי. אמר לון רבי בעי מפייסתיה. שבקוניה ואזול לון. אמר בני ידי קורבין לי. נחתת אשתא מן שמיא ואקפת עלוי. אזלון אמרון לרבי. אמר הואיל ולא זכנין נישבע מיניה בעלמא הדין ניזכי נישבע מיניה בעלמא דאתי.

שלושת הסיפורים הללו דומים מאד לחלקיה השונים של האגדה בחולין, אך הם גם שונים מהם בפרטים שונים בעלילה - בנסיבות האירועים ובפרטיהם. למשל, בסיפור על נהר גינאי, שנחצה לפני רפ"י - בירושלמי הוא בדרכו לבית הוועד, ואילו בבבלי הוא בדרכו לפדיון שבויים; בסיפור על החמורה - בירושלמי מסופר על שודדים שגנבו אותה ולא מצליחים להאכיל אותה, ובבבלי מדובר על אכסניה שלן בה רפ"י בדרכו לפדיון שבויים.

יתכן שהיו שתי מסורות נפרדות לגבי רפ"י: במסורת אחת, שהגיעה לירושלמי, התרחש כל אחד משלושת המאורעות בנסיבות נפרדות, כפי שמתואר בירושלמי; ואילו לידי הבבלי הגיעה מסורת אחרת, שבה התרחשו שלושת המאורעות במסגרת של מסע אחד של רפ"י, ובאופן קצת שונה מהמתואר בירושלמי. אפשרות אחרת היא שהאגדה בבבלי לא באה לתאר תיאור מדויק ומלא של מאורע היסטורי בחייו של רפ"י; אלא מדובר ביצירה ספרותית, שמתבססת על שלושה סיפורים נפרדים שקרו לרפ"י, ונטו יחד לאגדה אחת, שיש לה מסר שנבנה והולך משלושת חלקיה. מכל מקום, נראה שהקשר בין שלושת

ולא אוכלת משהו שאינו מתוקן במלוא מאת האחוזים. שנית, רפ"י מסביר את ההקפדה של בהמתו - הוא מתאר גם אותה כ'הולכת לעשות רצון קונה'. כך אנו מבינים, שוב, שרפ"י אינו רק עסוק כרגע במצוה - עשיית רצון קונו היא בבחינת ייעוד תמידי ומצב סטטי, שמגדיר את כל חייו והתנהלותו ואופף את כל סביבתו, כך שגם בהמתו היא חלק מייעוד זה. נקודה זו שופכת אור נוסף על יכולתו של רפ"י לאיים על הנהר ולהכניע אותו: רפ"י אינו רק בדרך למשימה מקרית שספק אם תתבצע, אלא בדומה לנהר, ובעוצמה וייעוד גדולים יותר, הוא 'זורם' כל הזמן בנתיב של עשיית רצון קונו.

בחלק השלישי מסופר על עימות בין רפ"י לרבי, לאחר שרבי מזמין את רפ"י לאכול אצלו. בשלב הראשון מציב רפ"י סדרי עדיפויות, ומסרב לעצור אצלו עד שיסיים משימתו הנוכחית - פדיון שבויים. בשלב השני, כשמתברר במקרה לרפ"י שרבי מחזיק אצלו (כחלק ממעמדו כנשיא) בהמות מזיקות, הוא מסרב לאכול אצלו. כל הצעותיו של רבי לתיקון נדחות על ידו, עד ש'גבה הר ביניהם' - הפער והפירוד גדל והולך עד שלא ניתן לגשר עליו. פירוד זה, מסתבר, אינו נובע ממעשה כזה או אחר, שניתן לשנותו, אלא מהבדלי גישה עמוקים לחיים. לכן, לא רק מעשה החזקת הבהמות מרתיע את רפ"י, אלא גם נסיונות התיקון שמציע רבי אינם מקובלות עליו.

חלק שלישי זה, הקרע החד שנפער בין רבי לרפ"י, נראה כשיא שאליו שואף הסיפור. הסיפור אינו רק תיאור של מסע לקיום מצוות פדיון שבויים, שכן עיקר החלק השלישי מתרחש כבר בדרך חזרה מהפדיון. נראה ששני החלקים שקדמו לעימות זה נועדו במסגרת הסיפור להציג בפנינו את דמותו של רפ"י, שמוכרת פחות מדמותו של רבי, וליצור בכך את הרקע המתאים לקרע ביניהם בחלק השלישי. לאחר שעוצבה דמותו של רפ"י על אפיונה המיוחדים, ניתן להבין טוב יותר את מהות הפער והעימות בין שני החכמים הללו: רפ"י מייצג דמות של חסיד, שחי והולך עם יהודים פשוטים ודואג להם, ונלווים אליו בדרכו גם נכרים, שזוכים לדאגתו; ואילו רבי הוא נשיא, ממשפחה מפוארת ומיוחסת של נשיאים, שחי בבית מפואר ומחזיק בגינוני שלטון, שהחזקת פרדות לבנות היא חלק מהן. במובן זה קיים ריחוק מסוים בין רבי לבין השכבות הפשוטות יותר של העם. רפ"י מזועזע מפוטנציאל הנזק לציבור הרחב שטמון בפרדות המסוכנות שמחזיק רבי, אך גם מצערן של הפרדות עצמן, שעלול לנבוע מניסיונותיו של רבי להיפטר מהן כדי לרצות אותו.

הניגוד בין שתי הדמויות מובלט מאד על ידי הבהמות בסיפור. בהמתו של רפ"י מוצגת כבהמה שלא רק שאינה מזיקה, אלא כל כולה הולכת לעשות רצון קונה, והיא מקפידה הקפדה חמורה על מאכלות אסורות. ואילו רבי מחזיק בהמות מסוג אחר לגמרי, שלא רק שאינן פועלות לטובת הבריות, אלא עלולות להזיק להן.

האירועים, שמחוברים בסיפור שמופיע בבבלי לסיפור אחד ארוך, אינו מקרי וטכני; אלא במסורת זו קיים רעיון מאחד שנבנה והולך לאורך הסיפור, כפי שנראה.

ג. ניתוח האגדה בבבלי

התמה העיקרית של הסיפור

כעת נשוב וננתח את החלקים באגדה שבבבלי. בחלק הראשון רפ"י מצווה על הנהר להיחצות, כדי שהוא יוכל להמשיך בדרכו למצות פדיון שבויים. אלא שהנהר מגיב בטענה משלו - גם הוא, בזרימתו המתמדת, עושה את רצון קונו, ולכן אין עדיפות לצרכיו של רפ"י על הנהר אלא להיפך: הנהר בעצם זרימתו כבר מקיים את רצון קונו, ואילו רפ"י רק נמצא בדרכו לנסות ולפדות שבויים, ואין בטחון שיצליח. בשלב זה רפ"י מאיים על הנהר שיעצור את זרימתו לנצח אם לא ייחצה מרצונו, והנהר נכנע. בהמשך דורש רפ"י מהנהר שיישאר חצוי גם למען יהודי שעסוק במצוה (הובלת חיטים למצות) ואף למען גוי שמתלווה אליהם, כדי שלא תהיה ביקורת על התנהגותם של יהודים כלפי אלה שמתלווים אליהם בדרכם.

סיפור זה מציג בפנינו את דמותו של רפ"י כמי שעוסק במצוות למען הצלת אחרים, ואף דואג לצרכי סביבתו - אלה שהולכים עמו. הוא גם מוצג כבעל כוח מיוחד שמעניק לו יכולת להכניע את איתני הטבע, לא רק במובן הפיזי, אלא גם במובן המטאפיזי: זרימת הנהר אינה מוצגת רק כתופעה פיזיקלית, אלא כפעולה שבמהותה הינה קיום רצון ה'; ולכן ניתן להכניעה באמצעות כוחו של רפ"י, שכפי הנראה נובע מצדקותיו ועיסוקו (המתמיד, כנראה) במצוות ובצרכיו של עם ישראל, שהם ככל הנראה דרגה גבוהה יותר של עשיית רצון ה' מזרימת הנהר. זאת, למרות החיסרון עליו מצביע הנהר, שתוצאות מעשיו של רפ"י אינן מובטחות מראש.

חציית הנהר על ידי רפ"י מזכירה כמובן את הסיפור המקראי של קריעת ים סוף. ואכן, רב יוסף מעיר על כך, ומשווה בין רפ"י למשה. גם המצווה שעסוק בה היהודי השני, הבאת חיטים למצות של פסח, מזכירה את ההקשר של יציאת מצרים. למעשה, גם עיסוקו של רפ"י בפדיון שבויים מזכיר את משה, שמוציא את בני ישראל ממקום השבי והעבדות שלהם במצרים. על משמעות ההשוואה למשה נעמוד בהמשך, אך כבר בשלב זה ברור שההשוואה מאדירה עוד יותר את דמותו של רפ"י.

בחלק השני רפ"י נמצא באכסניה, בהמשך דרכו. בעלי האכסניה אינם מצליחים להאכיל את חמורו שעורים שהם דמאי, עד שמפרישים מהם את המעשרות. הגמרא מעירה שהקפדת הבהמה נובעת מחילוק בדין המשנה שמתירה באופן כללי האכלת דמאי לבהמה, אך אוסרת זאת במקרה שמדובר בתבואה שנועדה מראש לבני אדם. חלק זה ממשיך תמאטית את החלק הקודם משתי בחינות: ראשית, מועצמת דרגת צדקותו של רפ"י, כשמתברר שאפילו בהמתו מקפידה הקפדה חמורה ומדוקדקת בהלכות דמאי,

בין רפב"י לרבי

ברם, המסר בספור איננו כה פשוט, ואינו מסתכם בהעצמתו של רפב"י בהשוואה לרבי, והצגת עליונותו המוסרית והרוחנית, כדגם 'מושלם' יותר של צדיק. החלק השלישי בסיפור מסתיים בבכיו של רבי, שמותיר טעם מר בפי הקורא. בלב הקורא הרגיש מעלה העימות בין הדמויות רגשות מעורבים. מחד, צודק לכאורה רפב"י בטענותיו, והסיפורים עליו מצביעים על התנהלות של אדם בדרגה גבוהה מאד מבחינה רוחנית ומוסרית; מצד שני, גם דמותו של רבי אינה של אדם מהשורה. רבי הוא מחשובי הנשיאים, גדול בתורה, שערך את המשנה. סירובו של רפב"י להתרצות לו בשום תנאי מעידה על נוקשות, שהיא ככל הנראה המחיר של השלמות שלו. כאן מתברר, באופן פרדוקסלי, שעיסוקו האינטנסיבי של רפב"י בצרכי הרבים כך שכל חייו ומחשבתו מוקדשים רק לכך, גם מרחיקים אותו במידה מסוימת מהרבים. רפב"י חי בעולם של שלמות, של אידיאל מתמיד, ואנשים אחרים, אף אם הם גדולים כרבי, אינם יכולים לעמוד במחיצתו.

קצת מובנת יותר ההשוואה שיוצר החלק הראשון בסיפור בין רפב"י למשה רבנו. משה הוא האדם שהיה קרוב יותר מכל אחד אחר לקב"ה; בנוסף, כל חייו היו מוקדשים לעם ישראל ולדאגה לצרכיו, והוא אף מתעמת עם הקב"ה למען העם. אך הצד השני של הויה כמעט מלאכית ובלתי אנושית כזו, היא ניתוק מסוים מהציבור הרחב, ואף מאנשים גדולים בו, כפי שמתבטא למשל בפרשת דבריהם של אהרן ומרים על האשה הכושית, וכן בפרשיות אחרות בתורה. יש למשה קושי להבין את החולשות הפשוטות והרצונות הארציים והיומיומיים של הציבור שהוא מנהיג.

קצת מובן כיצד, כפי שנאמר לעיל, שני החלקים הראשונים בסיפור בונים את דמותו של רפב"י לקראת העימות עם רבי בחלק השלישי. הם בונים דמות של אדם שכמשה, כל חייו קודש לרצון קונו, והם מתרחשים במישורים אידיאליים, אך גם מרוחקים מחיי רוב הציבור. האש שמקיפה אותו בסיפור בירושלמי וההר שצומח בינו לבין רבי מדגישים את הריחוק. סיפור ההר בחלק השלישי של הסיפור בבבלי סוגר מעגל על דרך הניגוד עם סיפור הנהר בחלק הראשון: רפב"י חוצה בקלות מכשולים פיזיים ואיתני טבע כשהוא בדרך למצווה, אך במקביל הוא מצמיח מכשולים בדמות איתני טבע אחרים בינו לבין אלה שאינם חיים במציאות האידיאלית שהוא חי בה⁴.

4 מעניין לבחון גם את העימות המקביל, בסיפור בירושלמי בדמאי. רבי, כנשיא, מעוניין להקל בהלכות שמיטה מתוך דאגה לעם, שאינו מצליח להצמיח יבול בשדה. ר' פנחס, מתוך הפרספקטיבה האידיאלית שלו מתעמת איתו, ואף מצביע על פרדוקס בדאגתו של רבי, בדמות בהמות יקרות שהוא מחזיק בביתו שמגדילות את הנטל הכלכלי על העם. שני הצדדים, כל אחד מנקודת ראותו, דואגים לצרכי העם. ר' פנחס חי כחסיד ומאמין באי-התפשרות הלכתית, כנראה מתוך אמונה שקיום מושלם יביא ישועה מגבוה. ואילו רבי מחובר יותר למציאות, ומנסה בדרכים הלכתיות-אנושיות לפתור את הבעיה. כחלק ממצאות זו הוא ממשיך כנראה להאמין גם במעמד מסוים של בית הנשיא, שיש להחזיקו גם בעת מצוקה כלכלית.

בעיצוב הסיפור מודגש שאף שרפב"י דואג לבני הלווייה שלו בחלק הראשון של הסיפור, הוא אינו מקיים איתם דיאלוג. באופן כללי, דאגה לצרכי אחרים מסיבות אידיאליסטיות-דתיות/מוסריות (פדיון שבויים, דאגה ליהודי שעסוק במצוה, דאגה שהנכרי יאמר שהיהודים נוהגים שלא כשורה בבני לווייה, דאגה מפני הנזק של הפרדות ודאגה ל'צער בעלי חיים' ו'בל תשחית') היא במוקד חייו, אך אין בינו לבין סביבתו דיאלוג אנושי. למעשה, כל דיאלוג שמקיים רפב"י בסיפור הוא דיאלוג של עימות: הוא מתעמת עם הנהר, עם בעלי האכסניה, ולבסוף עם רבי. לפחות שתיים מה'דמויות' שאיתן הוא מתעמת, הנהר (שעושה רצון קונו) ורבי אינן דמויות שליליות או סתמיות, ועם זאת רפב"י בעימות איתן.

יש להדגיש כי החלק השלישי בסיפור איננו מעביר ביקורת על רפב"י. הסטנדרטים הגבוהים שלו בתחומים הדתיים והמוסריים מעוררים הערצה. אפילו רבי, שנפגע כתוצאה מסטנדרטים אלה, מתואר כמערץ אותו, מחפש את קרבתו, ומצטער על הריחוק ביניהם. אך הסיפור מצביע על כך שיש לחיים מסוג זה גם מחיר, כפי שהיו גם חסרונות במנהיגותו של משה, ויש מקום גם למודל אחר של מנהיגות, שאותה מסמל רבי. המשפט שהוא קורא על רפב"י, "מה בחייהן כך במיתתן על אחת כמה וכמה" מבטא את הדואליות הזו: מצד אחד, מורמות מעם ומודל להערצה; ומאידך, אדם שבחייו ובמיתתו מתקיים בסוג של ריחוק מיתר הציבור.

ד. ההקשר הרחב של הסיפור בפרק

כאמור לעיל, הסיפור מופיע בסוגיה שעוסקת בשאלה מי כשר לשחוט. המשנה בראש הפרק מכלילה באופן גורף: 'הכל שוחטין ושחיתתן כשרה, חוץ מחרש, שוטה וקטן...', ואף הם מטעמים פרקטיים שניתן לפתורם על ידי השגחה עליהם, ולא מטעמים מהותיים. ברם, בדיון שמתפתח בגמרא על המשנה עולה, בין השאר מדיוק בלשון המשנה, שישנן הסתייגויות נוספות, בעיקר כלפי מגזרים שלא ניתן לתת בהם אמון מלא. מדובר בכותים ומומרים למיניהם, כלומר אנשים שמבחינה דתית מצויים בשולי החברה היהודית, וחשודים בכך שאינם מקפידים על ההלכה, מסיבות ארציות (כגון מומרים לתיאבון) או אידיאליסטיות (של תפיסות עולם ששוללות את ההלכה של חז"ל). ניתן לומר שככל שמתקדמת הסוגיה הלומד מתוודע לכך שהלכות שחיטה מגלמות בתוכן גם מטען שהוא מעבר להלכות כשרות 'נטו', וקשור גם בהגדרת הגבולות בין מגזרים שונים באוכלוסיה היהודית ונספחיה השונים. הדיון אף מתפתח לכיוון של הבחנה בין סוגים שונים של מומרים (לתיאבון, לעבודה זרה, וכו'), וקביעת מעמדם, כמו גם מעמדם של הכותים, שעובר תמורות בדורות שונים (ה' ע"ב - ו' ע"א). למעשה, עניין דומה מוכר גם ממסכת עבודה זרה, בה מופיעים איסורים על מאכלים שונים שמייצרים נכרים, איסורים שנועדו, בין השאר, ליצור חיץ חברתי בין יהודים לבין הנכרים. חלק מאיסורים אלה מוזכרים גם בסוגייתנו, ביחס לכותים (ו' ע"א - ע"א) "עשו את הכותים עובדי כוכבים לשחיטה ויין נסך". אמנם, על פי רוב, בסוגייתנו ההשלכות

החברתיות אינן מוזכרות במפורש, אם כי הן רמוזות מדי פעם⁵.

הסקנו לעיל שמוקד הסיפור הוא בחלק האחרון, בעימות בין רפב"י לרבי. חלק זה בסיפור מחדד מאד את ההשלכות החברתיות של שאלות שקשורות בהחלטה אם לאכול עם/אצל מישהו. ראשית, רפב"י מוסיף מישור חדש לדיון שאינו קשור ישירות להלכות כשרות: 'מלאך המוות בביתו של זה ואני אסעוד אצלו?'. כלומר, יצירת חיץ על ידי סירוב לאכול אצל מישהו יכולה להתבצע משיקולים ערכיים שונים, ולא רק בהקשר של הלכות כשרות גרידא: מלבד הגורמים שהלכות כשרות ממילא מרחיקות יהודים מחברתם, כגון נכרים וכותים, ישנם גם מצבים שניתן לקבל החלטה כזו אף אם אין בעיה ספציפית של כשרות. לאידך גיסא, הפגיעה הגדולה שנפגע רבי, המועצמת על ידי בכיו, קוראת גם לזהירות ורגישות בעת השימוש בכלי זה. נראה שהסיפור מעלה למודעות את ההשלכות הסוציולוגיות שיש גם לאותן הלכות שמונעות אכילה משותפת או אכילה זה משל זה: חז"ל היו מודעים לכך, וכאמור השתמשו לעיתים בכלי זה בדורות שונים כדי להגדיר ולהדגיש את הגבולות החברתיים בין יהודים שומרי מצוות ל'אחרים' למיניהם. ברם, כלי זה יכול ליצור מחיצות גם בתוך החברה היהודית, ונראה שהסיפור מכוון לפחות להיות מודעים לכך, ולפעול ברגישות הראויה במקום שהדבר נצרך.

* * * * *

* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון וליונתן פיינטוך, שנת תש"ע *
* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *
* * * * *

* בית המדרש הוירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* <http://www.etzion.org.il/vbm> האתר בעברית: *
* <http://www.vbm-torah.org> האתר באנגלית: *
* * * * *

* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* * * * *

5 למשל:

והתניא: אשת חבר טוחנת עם אשת עם הארץ בזמן שהיא טמאה, אבל לא בזמן שהיא טהורה; רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף בזמן שהיא טמאה לא תטחון, מפני שחבירתה נותנת לה ואוכלת...
(ו' ע"ב).